

Kelet-Közép-Európa német szemmel 2011-ben

Ha egy kelet-közép-európai történészt meghívnak egy németországi egyetemre vendég-professzornak, akkor egy dolgot mindenképpen meg kell tennie: írnia egy összefoglaló recenziót a végéhez érkezett esztendőben megjelent, saját régióját tárgyaló tudományos publikációkról. Hiszen a kelet-közép-európai lét egyik alapélménye a szembesülés azzal, hogy mit ír rólunk a „Nyugat”, vagy ahogy a német nyelvterületen újabban szívesen nevezik, „Kerneuropa”. Mert néha – esetleg gyakrabban a kelleténél – úgy érezzük, hogy az Európa közepén vagy keleti végein – a meghatározás ízlés és politikai felfogás kérdése – lévő országok nem érdekesek, kutatásra nem „méltóak” a nyugatabbi tudományos műhelyek számára.

A valóságban német nyelvterületen tudományos intézetek, egyesületek, alapítványok, illetve egyetemi kutatóműhelyek sokasága tekinti feladatának a kérdéses régió lehető legtöbb szempontból történő értelmezését és oktatását. Emellett nem felejtkezhetünk meg az egyre nagyobb számban megjelenő, a modern technikát, az internet adta lehetőségeket ki- és felhasználó, témában érdekelt network jellegű, gyakran önkéntes munkán alapuló, de annál informatívabb internetes platformokról sem.

Összességében így valóban elmondható, hogy a 21. század második évtizedének az elején Kelet-Közép-Európa – függetlenül a régió és a fogalom vitatott voltától – kétségtelesen jelen van a német nyelvterületen, a történettudomány és rokon tudományai tekintetében is. Ez a jelenség Németországban egyrészt a tradicionális „Kelet-Európa-kutatás” (*Osteuropaforschung*) folytatása. Másrészt a rendszerváltást követően a német nyelvterületről régióinkban ismét nagyobb mértékben megjelenő gazdasági érdekeltségek is fokozták az érdeklődést az országok, a különböző „kulturális terek” összefonódásai iránt. Mindezeknek köszönhetően a Közép-Kelet- és Délkelet-Európa-kutatással foglalkozó műhelyekben a 21. század első évtizedének a végére egyre jobban kikristályosodik egy markáns interdiszciplináris tendencia, ami nemcsak a kutatások, hanem a publikációk sokszínűségében is tükröződik.

A szocialista blokk megszűnését követő rendkívül aktív és termékeny nyugati érdeklődés után az ezredforduló környékén a régiót érintő szakirodalmi publikációk területén szélcsendesebb időszak következett. A mindig vizsgált zsidó-soá kérdéskör mellett csupán szerényebb számú összefoglaló munka és gazdaságtörténeti publikáció látott napvilágot.¹ A kelet-közép-európai történeti-kulturális összefüggések kutatásában a 21. század első évtizedének a végén egy kisebb reneszánsz érhető tetten. A „prosperitás” nemcsak a publikációk számának növekedésében, hanem a témakörök egyre sokszínűbb megközelítésé-

1 A rendszerváltások utáni kelet-közép-európai gazdasági-pénzügyi átalakulásról 2011-ben nem jelent meg német nyelven gazdaságtörténeti publikáció. 2010-ben Susan Kurth disszertációja volt az egyetlen ilyen jellegű munka, bár ebből is kimaradt Magyarország. Susan Kurth: *Währungspolitische Probleme, Währungskrisen, Ansteckungs- und Übertragungseffekte in der Transformation am Beispiel von Bulgarien, Estland, Polen und der Tschechischen Republik*. Cuvillier Verlag, Göttinger, 2010. 552 p.

ben is megfigyelhető. Így nemcsak nemzetörténeteket vehetünk németül a kezünkbe, hanem a publikációkban egyre nagyobb hangsúlyt kap a régióra jellemző közös gyökerek összehasonlítása, a hasonló jelenségek feltérképezése, a vitathatatlanul létező különbségek rögzítése, valamint mindezeknek a Nyugathoz való viszonyítása. Ezen kutatások eredményeként az utóbbi években több alpműnek számító szintézis látott napvilágot.

Jelen recenzió azokat a 2011-ben, német nyelvterületen megjelent tudományos publikációkat veszi számba, amelyek a „Közép-Kelet-Európa” különböző definícióiba beletartozó országokat érintik történettudományi és rokon tudományi területen, azonban alapvetően a „visegrádi országokkal” foglalkozó kiadványokra koncentrálnak. Természetesen a recenzens sem hagyhatja figyelmen kívül, hogy maga a Kelet-Közép-Európa-fogalom – és ezzel együtt a régió, illetve a jelenség meghatározása – igen vitatott, és nemcsak a tudományos körökben, hanem a tágabb olvasóközönség interpretációjában is. Az ismertetésre kerülő munkák többnyire vállalják a vitatott kérdés ismertetését, néhány közülük kísérletet is tesz egy pontos definíció megalkotására. Összességében a 2011-es esztendő végén is meg kell állapítanunk, hogy egy teljességben elfogadott, koherens definíció még várat magára.

A régiót bemutató egyik alpmunka 2010-ben látott napvilágot. Joachim von Puttkamer, a Jénai Egyetem Kelet-Európa Tanszékének professzora és az „Imre Kertész Kolleg” igazgatója nem csupán egy átfogó szintézist és összehasonlító elemzést adott az általa konkrétan definiált régióról, hanem a kutatási alapkérdések és problémák feltérképezésére és a tendenciák felvázolására is sikeresen vállalkozott.² Nem került ki a „Közép-Európa-vita” bemutatását, időbeli, térbeli aspektusainak ismertetését sem. Az egyetemi jegyzetként is kitűnően alkalmazható munka egyik legnagyobb erénye, hogy alapos és átfogó forrástani és szakirodalmi áttekintést is nyújt az érdeklődők számára.³

A 2010-es esztendő a kelet-közép-európai szintézisek éve volt. Nemcsak a Jénai Egyetem, hanem a Bécsi Egyetem oktatója is elérkezettnek látta az időt szintézise megjelentetésére. A bécsi Kelet-Európa Intézet professzora, Christoph Augustynowicz Közép-Kelet-Európa fogalmát igen széles értelemben értelmezte, hiszen a „visegrádi négyek” mellett a három balti állam, valamint Horvátország és Szlovénia történetét is bemutatja a „szláv honfoglalástól” napjainkig. Elsősorban a szláv népek jelentőségére fókuszált a mindössze 137 oldalas, „vázlatnak” tekintett monográfiában.⁴

A Frank Hadler (Lipcsei Egyetem Kelet-Európa Kultúrtörténete Tanszékének címzetes egyetemi tanára) szerkesztésében megjelent „Comparativ” (Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung) 20. évfolyama szintén Kelet-Közép-Európa átfogó történetét dolgozza fel válogatott, nemzetközi szerzőgárda segítségével. A szintézisre törekvő, legkülönbözőbb témaköröket (gazdasági, politikátörténeti, társa-

² Joachim von Puttkamer: Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Oldenbourg Verlag, München, 2010. 353 p.

³ Hasonló munka az egy évvel korábban, az UTB-sorozatban megjelent „Studienbuch Östliches Europa” első kötete, amely hagyományos módon Közép-Kelet-Európa és Dél-Európa országokénti, sokszerzős politikátörténeti ismertetést adja, rövid válogatott bibliográfiai ismertetéssel színesítve. Emellett a kötet bevezetője túlmutat a politikátörténeti interpretáción, rövid, több szerzőtől származó, a részterületek (historiográfia, határok, politikai kultúra, társadalom, vallások és történeti antropológia) alapkérdéseit ismertető összefoglalás. Harald Roth (Hg.): Studienhandbuch Östliches Europa. Band 1. Geschichte Ostmittel- und Südosteuropas. 2. überarbeitete und aktualisierte Auflage. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2009. 534 p.

⁴ Christoph Augustynowicz: Geschichte Ostmitteleuropas. Ein Abriss. Braumüller Verlag, Wien, 2010. 137 p.

dalomtörténeti, migrációtörténeti stb.) felölelő tanulmánykötet implicit célja egy közös régiós „Erinnerungslandschaft”, egy transznacionális közép-kelet-európai történelem alapjainak lerakása volt, de legalábbis az első impulzusok megragadása.⁵

A Bécsi Egyetem Kelet-Európa Intézetének másik professzora, Marija Wakounig és Karlo Ruzicic-Kessler, az Osztrák Tudományos Akadémia „Historische Kommission” munkatársa szerkesztésében 2011-ben egy angol nyelvű tanulmánykötet – az „Europa Orientalis” 12. kötete – látott napvilágot. A sokszerzős kötet azonban nem törekedett szintézisre, inkább a régió politika-, gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténetét tárgyaló legújabb angol nyelvű publikációkat gyűjtötte össze, sikeresen tükrözve ezzel a térség („East Central Europa”) azonos strukturális elemeit és pluralitását.⁶

A régió két világháború közötti történetének német nyelvű szakirodalmá a 2011-es esztendőben egy amerikai történész munkájával is bővült Martin Richter fordításának köszönhetően. Tothy Snyder, a Yale Egyetem professzora, Kelet-Európa-szakértő a nemzetiszocialista és sztálini diktatúra Kelet-Közép-Európára és Kelet-Európára gyakorolt hatását elemezte, elsősorban politikátörténeti perspektívából. A kelet-európai zsidóság történetét, a soát, az etnikai tisztogatásokat, a sztálini és a hitleri antiszemitizmus „amerikai” narratíváját vetette papírra, miközben ezek összehasonlítására is vállalkozott több-kevesebb sikerrel. Sajnos Magyarország csak említés szintjén szerepel a munkában, külön figyelmet nem szentelt neki az amerikai történész.⁷

A politikai rendszer történetével és összehasonlító politikatudománnyal foglalkozó részdiszciplínák területén⁸ fontos, alaplúknak tekinthető tanulmánykötet látott 2011-ben napvilágot Florian Grotz és Ferdinand Müller-Rommel, a Lüneburgi Egyetem Leuphana Politikatudományi Intézetének két professzora szerkesztésében.⁹ A munka az összehasonlító demokrácia- és kommunizmuskutatás¹⁰ Közép- és Kelet-Európa országaira vonatkozó legújabb eredményeit és téziseit gyűjtötte egy csokorba.¹¹ A kötet fejezetei az érintett országok politikai berendezkedését és működési mechanizmusát hasonlítják össze. Két alap-

5 Verflochtene Geschichten. Ostmitteleuropa. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2010. (Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung, 20.) 267 p.

6 Marija Wakounig–Karlo Ruzicic-Kessler (eds.): From the Industrial Revolution to World War II. in East Central Europe. Lit Verlag, Wien, 2011. (Europa Orientalis. Institut für Osteuropäische Geschichte an der Universität Wien. Band 12.) 258 p.

7 Timothy Snyder: Bloodlands. Europa zwischen Hitler und Stalin. C. H. Beck Verlag, München, 2011. 523 p.

8 2010-ben a demokráciakutatás területén három érdemleges munka is megjelent, amelyet éppen fontosságuknál fogva nem lehet kihagyni egy ilyen recenzióból. Detlef Pollack–Jan Wielgohs (Hg.): Akteure oder Profiteure? Die demokratische Opposition in den ostmitteleuropäischen Regimeumbrüchen 1989. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2010. (Politische Kultur in den neuen Demokratien Europas.) 308 p., illetve Tatjana Rudi: Wahlentscheidungen in postsozialistischen Demokratien in Mittel- und Osteuropa. Eine vergleichende Untersuchung. Nomos Verlag, Baden-Baden, 2010. 310 p., továbbá Martin Schultze: Demokratisierung und defekte Demokratien. Osteuropas Demokratien auf dem Prüfstand. Tectum Verlag, Marburg, 2010. 184 p.

9 Florian Grotz–Ferdinand Müller-Rommel (Hg.): Regierungssysteme in Mittel- und Osteuropa. Die neue EU-Staaten im Vergleich. VA Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2011. 381 p.

10 A kommunizmuskutatás mint részdiszciplína egyik meghatározó, német nyelven is megjelent 2011-es tanulmánya németül: Pavel Kolář: Kommunistische Identität im Streit. Politisierung und Herrschaftslegitimation den kommunistischen Parteien in Ostmitteleuropa nach dem Stalinismus. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. 60. (2011) 232–266.

11 Érdemes megjegyezni, a munka új, egyelőre még meg nem honosodott rövidítést használ a régióra: MOE-Staaten (Mittel- und Osteuropa).

vető kérdés megválaszolását tűzte ki célul a válogatott szerzőgárda. Mégpedig: egyrészt a demokratikus átalakulás és berendezkedés során megfigyelhető hasonlóságokra és különbségekre kívántak rámutatni, másrészt azt igyekeztek megválaszolni, vajon „Kerneuropa” és az újonnan csatlakozott EU-országok között az összekötő vagy az elválasztó tényezők markánsabbak (konvergencia vagy divergencia).

Szintén a politika- és ideológiatörténet, illetve a társadalomtörténet egy-egy részterületével foglalkozik a 2010-es angol és német nyelvű „Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes”, amely 2011-ben jelent meg Dietmar Müller, a Lipcsei Egyetem „Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas” tudományos munkatársának és Angela Harre, a frankfurti (a. d. Oder) Viadrina Europa Egyetem Összehasonlító Európai Gazdaság- és Társadalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársának szerkesztésében. A tanulmánykötet a régió 19–20. századi mezőgazdaságát vizsgálja, annak az egész régióra érvényes gazdasági-politikai-társadalmi változásait igyekszik megragadni. Sajnos magyar szerző és magyar tematika nem jelenik meg a kötetben, noha összes szomszédunk, sőt Észtország és Svédország, mit több Galícia példái is elemzésre kerültek.¹²

A társadalomtörténet iránt érdeklődők 2011-ben újabb szakkönyveket vehettek a kezükbe Kelet- és Dél-Európáról. A társadalomtörténeti kutatások népszerűségét és támogatottságát jelzi, hogy a 2010-es esztendőben is három munka jelent meg ebben a diszciplínában.¹³ Siegfried Tornow, korábban a berlini Freie Universität Kelet-Európai Kultúrtörténeti Tanszékének munkatársa, 2007-től szabadfoglalkozású szerző közel 700 oldalas munkája a Kelet-Európa-kutatás interdiszciplinaritásának kitűnő példája.¹⁴ A 2011-ben megjelent kézikönyv a filológiát és a történettudományt kapcsolja össze. A római kortól kezdve enciklopédiaszerűen áttekinti a forrásokat és szerzőit az adott korszak kultúr- és társadalomtörténetébe beágyazva, miközben a rokon tudományokat – szlavisztikát, bizantinológiát, balkanológiát, finnugrisztikát, turkológiát és judaisztikát – is bevonja a vizsgálati körébe.

A „civil társadalom” kérdésköre jelenik meg egy 2011-ben kiadott tanulmánykötetben. A szerzők példákkal szemléltetik a civil társadalom gyengébb voltát Kelet- és Délkelet-Európában, szervezeteik a nyugati példáktól eltérő működését. A kötet egységét szerencsésen biztosítja a Jörg Hackmann (Stettini Egyetem Kelet-Európa Intézete professzora), a kötet egyik szerkesztőjének tollából származó, bevezetőnek is tekinthető fejezet, amely a kérdés kutatási nehézségeinek felvázolására vállalkozott. A kötet nemzetközi szerzőgárdája

12 Dietmar Müller–Angela Harre (eds.): *Transforming Rural Societies. Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Studien Verlag, Innsbruck–Wien–Bozen, 2011. (Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2010.) 228 p.

13 Egy angol nyelvű tanulmánykötet: *Heinrich Best–Agnieszka Wenninger* (eds.): *Landmark 1989. Central and Eastern European societies twenty years after the system change*. Geis. Leibnitz-Institut für Sozialwissenschaften, Münster Verlag, Berlin, 2010. 297 p. Egy salzburgi tudományos konferencia kötet: *Dietmar W. Winker* (Hg.): *Vom Umbruch zum Aufbruch. Kirchliche und gesellschaftliche Entwicklungen in Ostmitteleuropa nach dem Zerfall des Kommunismus*. Beiträge des 1. Salzburger Kardinal-König-Symposiums vom Mai 2009. Tyrolia Verlag, Innsbruck–Wien, 2010. 318 p. Továbbá egy szintézisre törekvő tanulmánykötet a paraszti társadalom közép-kelet-európai átalakulásáról, amelyben két magyar tanulmány is szerepel Bódy Zsombor és Vári András tollából. *Helga Schultz–Angela Harre* (Hg.): *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne. Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2010. 296 p.

14 *Siegfried Tornow*: *Handbuch der Text- und Sozialgeschichte Osteuropas. Von der Spätantike bis zum Nationalstaat*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011. 696 p.

többek között gazdaságtörténeti, etimológiai megközelítéseket is alkalmazott. Az olvasó számára a balti államok, Lengyelország, Csehország civil szervezeteinek prototípusain keresztül válik nyilvánvalóvá a nyugati mintáktól való „elhajlás”. Az egyetlen magyar vonatkozású fejezet Juliane Brandttól származik.¹⁵

A régió vallástörténetéről és a nemzettudatra gyakorolt hatásáról négy szakkönyv jelent meg 2010-ben,¹⁶ 2011-ben pedig két tanulmánykötet látott napvilágot Németországban. Markus Krzoska, a Gießeni Egyetem Kelet-Európa Tanszékének professzora szerkesztette azt a sokszerzős kötetet, amely a 19. századi iparosodás következményei és a nacionalizmus hatásai nyomán erősen átalakuló vallási és egyházi életet vizsgálta.¹⁷ A címben jelzett régiómeghatározás alapján az olvasó legalább egy alfejezetet elvárna Magyarországról, ehelyett a balti államokról és a lengyel területekről, elsősorban a német lakosú vidékekről kap egy sokszínű, azonban éppen a téma gazdagságából adódóan helyenként széteső, csekély kohéziós erőt felmutató tanulmány sorozatot. A másik 2011-es gyűjteményes tanulmánykötet egy 2010. nyári konferencián elhangzott előadásokat fogja egy csokorba. A Martin Cordes, a Hannoveri Evangélikus Főiskola professzora által szerkesztett kötet a két német állam létrejöttét követő egyházi-vallási változásokról, törésekről és újrakezdésekről számol be. A kötet szerzői 1949-től vizsgálták a hannoveri és a szász egyházi kapcsolatokat, illetve az 1990-es évektől a szociális segélynyújtás területén egyre élelnebbé váló együttműködést a kelet-közép-európai partnerekkel. Magyarország említés szintjén jelenik meg.¹⁸

A kelet-közép-európai nemzetiségi-etnikai sokszínűség állandó témája a német nyelvterület történettudományi publikációinak. Hiszen a leginkább elfogadott „német” definíció szerint Európa ezen régióját a hasonló strukturális elemek és a szinte állandóan jelen lévő válságjelenségek mellett éppen a pluralitás és a határváltozások teszik „önálló” egységgé.¹⁹ A nemzetiségi kérdéssel foglalkozik a Frank-Lothar Kroll, a Chemnitzi Műszaki Egyetem Európai Történelem Tanszékének professzora és Hendrik Thoß ugyanazon tanszék tudományos munkatársa által kiadott 2011-es tanulmánykötet. A 19. század elejétől kezdve, a Habsburg Birodalom és a nacionalizmusok konfliktusaitól a két világháború kö-

15 Jörg Hackmann–Klaus Roth (Hrsg.): Zivilgesellschaft im östlichen und südöstlichen Europa in Geschichte und Gegenwart. Oldenbourg Verlag, München, 2011. 294 p.

16 Többek között 2010-ben látott napvilágot a „Pro Orient” ökumenikus együttélést támogató alapítvány 2009. októberi bécsi konferenciájának előadásait tartalmazó kötet. Magyarországról Tomka Miklós és Balázs Zoltán adtak elő a tanácskozáson. Hans Marte (Hg.): Religion und Wende in Ostmittel- und Südosteuropa 1989–2009. Tagungsband zum gleichnamigen Symposium anlässlich des 20. Jahrestags des Falls des Eisernen Vorhangs Wien im Oktober 2009. Tyrolia Verlag, Innsbruck–Wien, 2010. (Pro Orient. Bd. 33.) 381 p. Továbbá Andreas Gottsmann: Rom und die nationale Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2010. 408. p.

17 Markus Krzoska (Hg.): Zwischen Glaube und Nation. Beiträge zur Religionsgeschichte Ostmitteleuropas im langen 19. Jahrhundert. Meidenbauer Verlag, München, 2011. 171 p.

18 Martin Cordes (Hg.): Durch die Ritzen der Mauer. Kontinuitäten, Brüche, Neuanfänge in kirchlichen Partnerschaften seit 1949. Blumhardt Verlag, Hannover, 2011. 231 p.

19 A 2010-ben megjelent „Danubiana Carpathica” évkönyv interdiszciplináris módszerekkel a történelmi régiók, az etnikai identitás és a határok, határváltozások összefüggéseit vizsgálja nemzeti és történelmi példákon keresztül. Három kimondottan Magyarországgal foglalkozó tanulmány is szerepel a kötetben Chris Hanntól, Norbert Spannenbergertől és Dövényi Zoltántól. Josef Wolf (Hg.): Historische Regionen und ethnische Gruppenbewusstsein in Ostmittel- und Südosteuropa. Grenzregionen – Kolonisationsräume – Identitätsbildung. Oldenbourg Verlag, München, 2010. (Danubiana Carpathica, Bd. 3/4.) 576 p.

zötti kisebbségpolitikai problémákon és az 1945 utáni német kitelepítésen keresztül egészen az 1989-es rendszerváltásig jutnak el a szerzők. A fejezetek szépen ívelik át a másfél évszázad sajnós egyoldalúan ábrázolt eseményeit, hiszen egyetlen magyar történész vagy magyar vonatkozású tanulmány nem szerepel a publikációban.²⁰

A Pécsi Tudományegyetem oktatói által – Gerner Zsuzsanna, a Germanisztika Intézet tanszékvezetője és Kupa László, a Szociológia Tanszék professzora – szerkesztett 2011-es tanulmánykötet, a fentebb bemutatott szláv–német szemléletű tanulmánykötettel szemben, érthető módon elsősorban magyarság- és Monarchia-központúan vizsgálja a közép- és kelet-európai kisebbségi kérdést. Ennek megfelelően számos magyar tematikájú, elsősorban pécsi kötődésű szerzőtől származó tanulmány szerepel a kötetben. A vallási, etnikai kérdések, az autonómiaelképzelések, a kisebbségi migrációs tendenciák és az etnikai konfliktusok lecsapódásai képezik a kötet fő témaköreit.²¹

A kelet-közép-európai nemzetiségi kérdés egyik leginkább kutatott témája Németországban a régió német kisebbségének története, valamint a II. világháború utáni kitelepítése. 2011-ben is két publikáció született a témában. Megjelent egy szintézisre törekvő tanulmánykötet, amelynek egyedisége és könnyen olvashatósága elsősorban abból fakad, hogy szerkesztői – Annette Großbongardt, Uwe Klußmann, Norbert F. Pöttl – újságírók, sőt az egyes fejezetek szerzői között is nagyobb számban vannak újságírók, mint hivatásos történészek. A könyvet mind nyelvezetét, mind témaköreit tekintve a szélesebb olvasóközönségnek szánták, ami nem kérdőjelezi meg a Spiegel-kötődésű szerzők által írt fejezetek tudományos megalapozottságát. A nagyközönség és a tudományos berkek között gyakran túlságosan is nagy távolságok leküzdése érdekében szükség van ilyen népszerűsítő, a legújabb tudományos eredményeket bemutató, közérthető munkákra. Az idő múlása miatt különösen is, hiszen az 1945 utáni német kitelepítések „kommunikatív emlékezete” lassan a végéhez közeledik, és átlép a „kulturális emlékezetbe”, annak minden következményével.²²

Mathias Beer, a tübingeni „Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde” igazgatója egy monográfiában tárta fel a kelet-közép-európai németek elűzésének előzményeit, lefolyását és következményeit. A 2011-ben megjelent munka jól tagolt, könnyen olvasható, és nemcsak a lengyelországi, cseh-szlovákiai, hanem a balkáni németek elűzésével is részletesen foglalkozik. Sajnálatos módon a magyarországi németiség problematikájának nem szánt külön fejezetet, de nem is hagyja említés nélkül a dunai németek („Donauschwaben”) sorsát. A bőséges jegyzetapparátus, historiográfiai elemzés és bibliográfiai összefoglaló nem csupán a tudományos kutatás, hanem az oktatás számára is nélkülözhetetlenné teszi a monográfiát.²³

A kultúrtörténet, a kulturális emlékezet területéről is két, egy-egy korábbi konferencia előadásait tartalmazó új tanulmánykötetet vehetett a kezébe 2011 folyamán az érdeklődő olvasóközönség. A közép- és kelet-európai II. világháborús emlékezetnek, az ehhez a

20 Frank-Lothar Kroll–Hendrik Thoß (Hg.): Europas verlorene und wiedergewonnene Mitte. Das Ende des Alten Reiches und die Entstehung des Nationalitätenproblems im östlichen Mitteleuropa. Duckner&Humblot Verlag, Berlin, 2011. 276 p.

21 Zsuzsanna Gerner–László Kupa (Hg.): Minderheitendasein in Mittel- und Osteuropa interdisziplinär betrachtet. Dr. Kovač Verlag, Hamburg, 2011. (Sozialia. Studienreihe Soziologische Forschungsergebnisse. Bd. 113.) 260 p.

22 Anette Großbongardt–Uwe Klußmann–Norbert F. Pöttl (Hg.): Die Deutschen im Osten Europas. Eroberer, Siedler, Vertriebene. Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2011. 303 p.

23 Mathias Beer: Flucht und Vertreibung der Deutschen. Voraussetzungen, Verlauf, Folgen. C. H. Beck Verlag, München, 2011. 205 p.

tematikához kötődő emlékművek és múzeumok elemzésének, újraértelmezésének szentelték a 2010. júliusi, berlini nemzetközi konferenciát, amelynek explicit célja egy közös európai emlékezet és történelem alapjainak letétele volt. A konferencián és a hozzá kapcsolódó kötetben azt vizsgálták a politikus és történész résztvevők, miként emlékeznek a II. világháborúra a mai Németországban, Oroszországban, Lengyelországban.²⁴

Végül, de nem utolsósorban: egy érdekes és új forrásmegközelítés eredményét foglalta össze a Rudolf Jaworski, a Kieleti Egyetem Kelet-Európa Tanszékének nyugalmazott professzora által szerkesztett tanulmánykötet. A Kelet-Közép-Európában megjelent és a régióról írt útikönyveket forrásként felhasználva térképezték fel a kötet szerzői a kulturális transzfert, az idegenekről alkotott képet, a történeti kliséket. Magyarország külön nem szerepel, ahogy magyar szerző sem vett részt a nemzetközi projektben, azonban egy helyen, Prága és Bécs összehasonlítása keretében Budapestről is szó esik.²⁵

Murber Ibolya

24 *Stefan Troebst–Johanna Wolf* (Hg.): *Erinnern an den Zweiten Weltkrieg. Mahnmale und Museen in Mittel- und Osteuropa*. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2011. (Schriften des Europäischen Netzwerks Erinnerung und Solidarität, Bd. 2.) 272 p. Egy hasonló nemzetközi együttműködés eredményeit adja közre egy közel 700 oldalas, rendkívül vaskos és tartalmában sokszínű, 2010-ben megjelent kötet, amely elsősorban kultúr- és emlékezőtörténeti tanulmányokat gyűjtött össze az I. világháborút követő időszakra vonatkozóan. *Beate Störkuhl–Jens Stüben–Tobias Weger* (Hg.): *Aufbruch und Krise. Das östliche Europa und die Deutschen nach dem Ersten Weltkrieg*. Oldenbourg Verlag, München, 2010. 671 p.

25 *Rudolf Jaworski* (Hg.): *Der genormte Blick aufs Fremde. Reiseführer in und über Ostmitteleuropa*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011. (Veröffentlichungen des Deutschen Polen-Instituts Darmstadt, Bd. 28.) 290 p.